

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בחקתי, תשס"ח
מספר 757מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

הכול מעריכין

מטרת דבריי להלן היא לבחון פרק בתולדות ההלכה, הלכות התנאים בהתנגדותם לכוהנים בכלל וביישוב שיטתם בדיני קרקעות בפרט. ההלכות העוסקות בהערכת קרקעות ואנשים מובאות בפרשתנו, ובספרות חז"ל הוקדשו להן מסכת ערכין במשנה, תוספתא, תלמוד בבלי ומדרשי הלכה המובאים בספרא.

הלכות אלו עוסקות בנדריים שניתנו לטובת המקדש, והיה צורך להעריכם, כגון אדם שאמר 'ערכה של קרקע זו יינתן למקדש', ועתה צריכים אנו לשמאי, אדם שיעריך כמה שווה הקרקע הניתנת למקדש, והדיון הוא בזהותו של המעריך. כל מי שקנה דירה או מכר מכונית ער לחשיבותה של שאלה זו, ומתברר שאף בעבר היו ערים לכך, אף כי ההכרה נותבה לכיוונים שונים מאלו המודרניים.

הנה כך פותח התנא את המשנה במסכת ערכין: "הכול מעריכין ונערכין, נודרים ונידרים, כהנים ולוויים וישראלים". במקום אחר, ללא קשר לנדריים, מובאת ברייתא דומה (ערכין ד ע"א): "הכול מעריכין, כהנים ולוויים וישראלים". יוצא אפוא שכאשר אמרו חכמים את המילה 'הכול' הם התכוונו לומר ששלושת רובדי החברה הגבוהים – כוהנים, לוויים וישראלים, כשרים להעריך. בדומה למשנה גם התנא בספרא (בחקותי ג, א-ג) הבהיר את הדברים בלשון קרובה: "בני ישראל מעריכים ואין הגויים מעריכים... יכול אין לי אלא בני ישראל, מנין לרבות את הגרים ואת העבדים? תלמוד לומר 'ואמרת אליהם'".¹

והנה, בפרשת ערכין כתוב: "ואם מך הוא מערכך והעמידו לפני הכהן והעריך אתו הכהן על פי אשר תשיג יד הנדר יעריכנו הכהן" (כז:ח). בפרשה זו מופיעה המילה 'הפהן' לא פחות מ-11 פעמים, מה שאינו מותר מקום לספק בדבר ייחוסו של המעריך. לשון אחרת – המשווה את עמדת התנא עם 'פשוטו של מקרא' הזוקק כוהנים יבין מיד שהתנא גילה בדבריו עמדה אנטי-כוהנית מובהקת. ואכן כבר הגמרא על אתר (ערכין ד ע"א) הבינה שמדובר בפולמוס אנטי-כוהני על סמך משנת שקלים א, ד: "אמר לו רבן יוחנן בן זכאי: לא כן, אלא כל כהן שאינו שוקל חוטא, אלא שהכהנים דורשין מקרא זה לעצמן". כלומר הגמרא הבינה שההלכה 'הכול מעריכין' נוגדת את עמדת הכוהנים, דהיינו הם סברו שרק הם כשרים להעריך, ובאו התנאים ולימדו כי 'הכל מעריכין', היינו הכול כשרים להעריך, ואין צורך בכוהנים דווקא. דומה שההסבר לכך פשוט: הכוהנים רצו לנצל את הערכת הקרקעות והבתים לטובתם ולטובת המקדש, ולשם כך העלו את השומה. ולזה התנגדו החכמים וקבעו שלא רק הכוהנים רשאים להעריך, שכן הם נוגעים בדבר, וממילא אי אפשר לסמוך על שיקול דעתם.

התנאים הכירו 'בית דין של כהנים',² וברור לגמרי שהם פעלו על-פי הלכות בלתי כוהניות. והנה, התנא לימד כך (סנהדרין א, ג): "הערכין המטלטלין – בשלשה, רבי יהודה אומר: אחד מהן כהן; והקרקעות – תשעה וכהן, ואדם כיוצא בהן". הרי כאן מחלוקת גדולה על ייחוסם של הדיינים: האם יהיו כולם כוהנים, או רק מקצתם, או שמא אין צורך בהם כלל. ככל הנראה, החזיק ר' יהודה

¹ ספרא דפוס ונציה ש"ה (הוצאת מקור, ירושלים תשל"ל), עמ' רכט.

² כתובות א, ה; תוספתא סנהדרין ד, ז; ועוד. ראו עוד: א"א אורבך, ההלכה – מקורותיה והתפתחותה, גבעתיים תשמ"ד, עמ' 57-55.

בהלכה ישנה, שלא כדעת תנא קמא, ולפיה לפחות אדם אחד מתוך ההרכב של השמאים חייב להיות כוהן, כביכול שלא להוציא את הכתוב מידי פשוטו לגמרי.

משנת 'הכול מעריכין' עשויה במתכונת של 'הכול + פועל בבינוני רבים (+ מושא)', ובדברי התנאים (משנה, תוספתא וברייתות) יש כ-50 הלכות המנוסחות בדרך דומה. על הלכות אלו אין חולק, וכמעט כולן אנונימיות. כמה מהלכות 'הכול' מצויות בראשי מסכתות (כגון ערכין, חולין), ואין אחת מהן מצויה בין הכיתות השונות בשלהי ימי בית שני. יוצא אפוא שלא נאמרו הלכות אלו אלא להוציא מלבם של כוהנים כאילו רק באמצעותם אפשר לקיים את התורה. לדוגמה, הכוהנים סברו שרק כוהן יהיה רשאי להעריך נדר או נדבה שניתנו למקדש, רק כוהן רשאי לראות את הנגעים, רק כוהן כשר לטהר את המצורע, רק כוהן רשאי לקדש את מי החטאת (להזות ולטהר), רק כוהן רשאי להוליך את השעיר למדבר, רק כוהן יכול לקרוא את המגילה, או שרק כוהן יוכל לקרוא בתורה, וכנגדן שנו חכמים את 'הכול' (כגון: 'הכול עולין למניין שבעה'). מתברר שמטרת 'הכול' במשנה הייתה להשוות בין כל רובדי האוכלוסייה היהודית, והתנאים לא כיוונו כלל בדבריהם לנשים או לילדים, שכן אלו מעולם לא היו רובד חברתי לעצמו. בהלכות אלו יש לראות את אחד ההישגים הגדולים של חכמי המשנה: הוצאת ההלכה מידי הכוהנים ומסירתה ביד כל אדם, כדרך שאמרו (הוריות ג, ח): "ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ".³

פרופ' מאיר בר-אילן
המחלקה לתלמוד

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

³ להרחבה, ראו: מ' בר-אילן, הפולמוס בין חכמים לכהנים בשלהי ימי בית שני, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשמ"ב.